

References

1. Aksakov K. S. Polnoe sobranie sochineniy. Tom I. Izdannyi pod redaktsiyei I. S. Aksakova: Sochineniya istoricheskie. – M.: universitetskaya tipografiya, 1889.
2. Barsov N. I. Novyyi metod v bogoslovii // Hristianskoe Chtenie. – 1869. – №2–4.
3. Blagova T. I. Rodonachalniki slavyanofilstva. Aleksey Homyakov i Ivan Kireevskiy. – M.: Vysshaya shkola, 1995.
4. Gilyarov–Platonov N. P. O sudbe ubezhdenny // Russkaya Beseda. – 1860. – №2. – S.16–22.
5. Dudzinskaya E. A. Russkie slavyanofily i zarubezhnoe slavyanstvo // Metodologicheskie problemy istorii slavistiki. – M., 1978. – S.261–281.
6. Yehorov B. F. Pro natsionalizm i panslavizm slov'yanofiliv // Z istoriyi rosiys'koy kul'tury. – T.5. (XIX st.). – M., 1996. – S.490–525.
7. Kaplin O. D. Slovo'yanofil's'ka ideya istorichnoho rozvytku Rosiyi: dys... d–ra ist. nauk: 07.00.02 / Kharkivs'kyy natsional'nyy un–t im. V. N. Karazina. – Kh., 2005.
8. Kaplin O. D. Sutnist' i vydy rosiys'koy monarkhiyi v osmysleni slovo'yanofiliv // Zbirnyk naukovykh prats'. Seriya «Istoriya ta heohrafiya» / Khark. derzh. ped. un–t im. H. S. Skovorody. – Kharkiv, 2003. – Vyp.13. – S.44–48.
9. Ohloblyn O. Moskov's'ka Teoriya III Rymu v XVI–XVII st. – Myunkhen, 1951. – 432 s.
10. Subtel'nyy O. Ukrayina. Istoriya. – K.: Lybid', 1991. – 512 s.
11. Khevolina V. M. Ideya slov'yan's'koy yednosti v zovnishn'opolitychnykh uyavlennyakh piznikh slov'yanofiliv (kinets' 1870 – ser. 90–kh hh. XIX st.) // Slovo'yan's'kyy pytannya: Vikhy istoriyi. – M., 1997. – S.90–99.
12. Homyakov A. S. Pismo k A. N. Popovu o t 23 oktyabrya 1848 g. // Polnoe sobranie sochineniy. – M., 1900. – T.8. – S.188–189.
13. Yankovskiy Yu. Z. Iz istorii russkoy obschestvenno–literaturnoy mysl'i 40–50–h gg. XIX stoletiya. – K., 1972. – 345 s.

Gedin M. S., candidate of historical sciences, senior lecturer, senior lecturer of department of History of Ukraine and tourism, Kyiv National Linguistic University (Ukraine, Kyiv), maks300011@yandex.ru

The emergence of slavophilism in Russian Empire also his influence on the Ukrainian historical and social–political thought in the mid of the XIXth century

Analyzed the history of origin, the formation and the essence of slavophilism as a social–political movement in Russian Empire and specific historical phenomenon of the social thoughts in the first half–mid of the XIXth century, also his influence on the Ukrainian historical and social–political thought in the mid of the XIXth century. Viewed, that the sources of slavophilism must be search at the beginning of XVth century, when in society were actively discussed two main problems – the relation of the church to heresy and the decline of moral in the priory. At the beginning of XVIIth century retractable the idea of Moscow as the third Rome, which during of XVIIth century was turned into the main ideology of Russian Empire under the name – «Moscow the Third Rome». The effects and coments about this theory found their way in ideas of slavophiles in the middle of XIXth century. Mentioned that slavophilism was created an original idea of historical development of the Russia, and also had been reflected in views and activities of the Ukrainian scientists.

Keywords: Slavophiles, slavophilism, Slavophile idea, XIXth century, social life.

Gedin M. S., kandidat istoricheskikh nauk, docent, docent kafedry istorii Ukrainy i turizmovedeniya, Kievskiy natsional'nyy lingvistikeskyy universitet (Ukraina, Kiev), maks300011@yandex.ru

Зарождение славянофильства в Российской Империи и его влияние на украинскую историческую и общественно–политическую мысль середины XIX века

Проанализирована история зарождения, становления и суть славянофильства как общественно–политического течения в Российской Империи и конкретно–исторического события общественной мысли первой половины – середины XIX века, а также его влияние на украинскую историческую и общественно–политическую мысль середины XIX века. Показано, что истоки славянофильства надо искать в начале XV века, когда в обществе активно обсуждались две основные проблемы – отношение церкви к ереси и упадок морали в монастырях. В начале XVI века выдвигается идея Москвы как третьего Рима, которая на протяжении XVI века становится главной идеологией Русского государства под названием – «Москва – Третий Рим». Влияние и отклики этой теории нашли отражение в идеях славянофилов в середине XIX века. Указывается, что славянофильство разработало своеобразную идею исторического развития России, а также отобразилось во взглядах и деятельности украинских ученых.

Ключевые слова: славянофилы, славянофильство, славянофильская идея, XIX век, общественная жизнь.

* * *

УДК 94:373(477)«183..»

Лазоренко В. В.,
аспірантка кафедри історії України факультету
історичної освіти, Національний педагогічний
університет ім. М.П. Драгоманова (Україна, Київ),
k2020192@gmail.com

ПРОЦЕС ОТРИМАННЯ ЗВАННЯ ВЧИТЕЛЯ ГІМНАЗІЇ ТА УЧИЛИЩА В 30-Х РР. XIX СТ. У КИЇВСЬКОМУ УЧБОВИМУ ОКРУЗІ

У статті на основі архівних матеріалів розглянуто процес впровадження «Положення про учбові округи» та формування Київського учбового округу. Проаналізовано повноваження, що були надані попечителям округів та вимоги до претендентів на вчительські посади станом на 1835 р. Викладено основні нововведення, що впроваджувалися у питанні підготовки вчителів приходських, повітових училищ та гімназій Лівобережної України із затвердженням в імперії «Правил випробування осіб...» 1839 р. Подано детальну характеристику «випробувань» починаючи з ведення протоколу ради та завершуючи затвердження посади вчителя. Розглянуто категорії вчителів, які звільнялися від проходження атестації. У майбутньому актуальним виглядає питання дослідження змін вимог до вчителів в період ідеологічного тиску, економічних та політичних змін у Російській імперії.

Ключові слова: вчительські кадри, претенденти, звання вчителя, вимоги, гімназії, училища, учбовий округ.

На даний час наша освіта переживає етап нових перевтілень та трансформацій. Це є результатом проведення реформ в країні метою яких є зміна старих шаблонів, піднесення до рівня провідних європейських країн. Перед вчителями поставлено завдання пристосуватися до нових програм, навчитися працювати з ними. На сьогоднішній день школа потребує оновленого вчителя, який міг би з легкістю використовувати новаторські методи викладання, вносити чи пропонувати прогресивні зміни для покращення нової української школи.

На фоні цих змін у шкільній системі актуальною постає проблема підготовки вчительських кадрів та відповідно вимог, що висувалися перед ними. Нашим завданням є дослідити процес відбору і особливі умови отримання звання вчителя у 30 роках XIX ст. у Російській імперії. Запровадження нововведень в Київському учбовому окрузі і їх поширення на всі освітні заклади у Російській імперії, говорити про те, що царська влада проводила централізаторську політику у сфері освіти, намагаючись уніфікувати її і підвести під стандарти, які давали змогу контролювати одну найважливіших галузей держави. Мета нашої роботи є розкриття основних критеріїв щодо вчителів, які бажали отримати дозвіл на педагогічну діяльність на території Лівобережної України.

Історіографічний огляд даної проблеми вказує на те, що питання підготовки вчительських кадрів наприкінці 30-х рр. XIX ст. було дотичним до більш широких проблем, а саме становище освіти, заснування університетів та інше. Проте, ми можемо виокремити праці Милька В. [2; 3], Шандри В. [8], Телегуз І. [7] та ін.

В 1839 р. завершується формування адміністративно–територіальних кордонів учбових округів (включення, відповідно до указу від 26 квітня 1839 р., навчальних закладів Полтавської губернії до Київського учбового округу) [3, с. 22]. Вже на 1840 р. територія Лівобережної України, а саме Чернігівська (1832 р.) і Полтавська (1839 р.) губернії входили до Київського учбового округу, крім них входили також такі губернії: Київська, Волинська та Подільська. Це був один із трьох округів, що ділили на території України на той час.

Як відомо, 1835 р. було прийнято «Положення про учбові округи», яке суттєво змінювало порядок,

встановлений «Попередніми правилами народної освіти» 1803 р. [3, с. 21]. Статут 1835 р. ліквідував залишки університетської автономії і позбавляв їх права на навчально-методичне управління закладами певного округу. Всі навчальні заклади вищої, середньої, початкової освіти, а також приватне навчання переходили у відомства попечителя учбового округу [8, с. 49]. Керівником округу царський уряд призначив Є.Ф. фон Брадке, який мав військове звання полковника.

З введенням «Положення про учбові округи 1835 р.» розпочинається формування структури Управління Київського учбового округу. У положенні були сформульовані обов'язки попечителя округу, які полягали в здійсненні особистого контролю за освітою, підготовці звітної документації підлеглими дирекціями та гімназіями, прийом і звільнення педагогічного персоналу тощо. Дорадчим органом стала рада попечителя, до складу якої входили помічник попечителя, ректор університету, інспектор державних училищ, директор Київської гімназії. До прийняття даного статуту, адміністративно-методичним центром у Київському учбовому окрузі був Київський університет Святого Володимира, заснований у 1834 р. Роль таких центрів в інших учбових округах виконували вищі навчальні заклади [8, с. 50].

Новий попечитель Київського учбового округу почав вносити свої корективи в управління навчального процесу, а також діяльності навчальних закладів. Керівником округу регулярно перевірялися всі підконтрольні йому навчальні заклади. Щомісячно на ім'я попечителя імператорського університету Святого Володимира та його учбового округу надходили рапорти від учителів, в яких вони звітували про внутрішню ситуацію у відповідному освітньому закладі. Крім цього, існував щорічний звіт Департаменту Міністерства народної освіти, в якому в докладній формі описувалися становища навчальних закладів, а також велика увага приділялася моральній поведінці учнів та вчителів, особливо іноземців.

Керівництво учбових закладів пильно контролювало якість знань, які отримували учні, про це свідчать ті факти, що до претендентів на посади вчителів ставилися високі вимоги. Особливо під наглядом були особи, які з певних причин не змогли здати екзамени на вчительські звання [16, арк.4, 12, арк.4]. Причиною могли бути низькі знання, відсутність педагогічних навичок, а також неблагонадійність в політичному або релігійному аспекті [16, арк.4]. Таким кандидатам заборонялося повторно складати іспити в інших навчальних закладах, яким надавалася така ж функція. Тому наприкінці 30-х рр. XIX ст. перед такими освітніми закладами як гімназії та училища, залишається невирішеною проблема щодо забезпечення кваліфікованими вчительськими кадрами.

Гімназії та училища відносилися до середніх загальноосвітніх закладів. За статутом гімназій 1803 р., курс навчання був чотирирічним. До навчальної програми входили такі предмети: латинська мова у перших трьох класах, математика, історія, географія, статистика, технологія, філософія, природознавство, політична економія, французька і німецька мови, мистецтво та малювання. 24 жовтня 1817 р. за Царським маніфестом гімназії перетворювалися на семикласні, за ним латинська мова вводилася з першого класу, а грецька – викладалася у двох старших класах [5, с. 290, 295].

Діяльність повітових училищ визначалася «Статутом навчальних закладів підвідомчих університетів» від 5 листопада 1804 року. Право навчатися у повітових училищах мали діти, що отримали початкові знання у парафіяльних училищах. Для спрощення здобуття освіти при повітових училищах існували підготовчі відділення, що надавали освіту на рівні парафіяльних училищ. Випускники могли продовжити навчання у гімназіях. У 1830-х роках вихованцям повітових училищ навіть передбачалася можливість продовжити навчання в інституті. Термін навчання у повітових училищах складав два роки. Вони виникали на основі реорганізації малих народних училищ за бажанням місцевої громадськості, що погоджувалася фінансувати, принаймні частково, діяльність навчального закладу. За змістом навчання повітові училища суттєво відрізнялися від церковних шкіл. Крім традиційного закону божого, священної історії, російської граматики, основ математичних знань, у деяких училищах також викладалася латина, основи правознавства (вивчення книги «Про обов'язки людини і громадянина»), чистописання, загальна і російська географія та історія, основи геометрії, фізики, біології [5, с. 297].

Як результат, у 1839 р. Радою університету Св. Володимира були видані і затверджені попечителем Київського учбового округу «Правила випробування осіб, які бажають отримати звання вчителів в гімназіях та училищ Київського учбового округу». «Правила» доповнювали своїм змістом недоліки попередніх вимог до прийому вчителів 1835 р.

Претенденти на звання вчителя повинні були надати пакет документів та пройти ряд випробувань, що стосувалися знання відповідного предмету. Для розуміння цієї процедури, варто ознайомитися конкретно з кожною вимогою. Виділялися такі звання, як молодший вчитель та старший вчитель гімназій, а також учитель повітових училищ [11, арк. 3].

Порядок отримання звання молодшого вчителя передбачав володіння іноземною мовою. Бажаючі мали попередньо надати посвідчення, про те що кандидат має хороші знання з предметів, які буде викладати, а також тих, що «состояли по роду» навчальних закладів. Особлива увага приділялася здібностям до викладання. Кандидат на звання молодшого вчителя повинен був відповісти на ряд запитань, скласти письмовий твір-роздум та прочитати пробну лекцію з предмету на який він атестується. Як зазначається в джерелах, до твору претендента особливі вимоги не ставлять зокрема, не вимагається висока науковість у викладі тексту, а при проведенні лекції звертається увага на простоту, ясність і легкість, з якими викладається предмет [11, арк. 4].

Для домашніх вчителів вимагалася загальна освіта. Обов'язково надавалися документи, а саме метрична книга про народження, свідоцтво з навчальних закладів, які закінчив кандидат. Рівень знань з предмету повинен бути на рівні університету.

До старших відносилися вчителі російської, латинської та грецької мов, вчитель математики та історичних наук. Відповідно до кожного претендента ставилися високі вимоги задля виявлення рівня їхньої освіченості з конкретного предмету. Так вчитель російської мови повинен знати логіку, загальну психологію, теорія красномовства, історію російської мови. Вчитель

латинської та грецької мов – вільно читати класиків латинських або грецьких, перекладати на російську мову, писати правильною та «чистою» мовою, знати стародавню історію, а також історію латинської та грецької мов. До вчителів математики обов'язковим було знання алгебри, геометрії, тригонометрії, диференційованого та інтегрального обчислення, основ аналітичної механіки, основ креслення геометрії, фізики, математичної та фізичної географії й хімії. Вчителі історичних наук повинні були володіти високими знаннями з стародавньої та всесвітньої історії, особливо Російської держави, а також мати знання з стародавньої та основної географії [11, арк. 7].

Кандидати на посади старших вчителів та вчителів новітніх мов в гімназіях повинні були показати свої здібності у володінні граматичними правилами, історією німецької та французької словесності, перекладати з німецької або французької мови на російську та навпаки. Обов'язковим було випробування, яке складалося з запитань, що могли розкрити всі знання кандидата в певному предметі, обов'язковим був твір-роздум.

Рада університету Святого Володимира, після того як отримували посвідчення про всі випробування кандидата, ухвалювали рішення про видачу свідоцтва. Процес отримання свідоцтва вчителя повітових училищ дещо відрізнявся від попередніх вимог [11, арк. 7].

Кандидати, які виявили бажання отримати свідоцтво звання вчителя повітового училища, проходили випробування у присутності Ради гімназії, прохання подавалося директору. До прохання додавалися документи про народження, свідоцтво від навчального закладу, яке посвідчувало, що кандидат пройшов випробування на посаду вчителя всіх предметів, які вимагалися від учнів повітових училищ, окрім новітніх мов [11, арк. 8].

Випробування на посади в гімназіях Київського учбового округу проходили на філософському факультеті в університеті Святого Володимира [11, арк. 10]. Всі бажуючі отримати нову вчительську посаду проходили затвердження на засіданні Ради гімназій. Обов'язковим був протокол засідання, в якому було зазначено: назва випробування; запитання (усні і письмові), за якими претендента оцінювали за такими критеріями: «совершенно не отвечал», «слабо», «посредственно», «хорошо», «очень хорошо», «отлично»; тема надана для роздумів та висновок ради гімназії щодо твору; тема пробної лекції; висновок всіх членів Ради гімназій – про знання та вміння до викладання претендента на посаду вчителя.

Після випробувальних іспитів, директор гімназії робив необхідний висновок про поведінку претендента та по отриманню задовільних відгуків, передавав справу на розгляд Ради університету. Також до цього додавалися письмові відповіді, твір-роздум, документи про навчання, посвідчення про рівень знань із загальних предметів та поведінку. Рада постановляла про затвердження або відмову та повідомляла директору гімназії. Постанова надсилалася попечителю Київського учбового округу для її узгодження [11, арк. 10].

Випробування на звання вчителів у приходських училищах проходили у повітовому училищі під наглядом штатного наглядача. До іспитів допускалися ті особи, що змогли надати документи про свій становець та народження. Необхідно було довести, що кандидат має

високі знання, а основними вимогами було: правильне і вільне читання на російській і слов'янській мові; чисто і грамотно писати на російській і слов'янській мові; знати граматику; арифметику пояснити на рівні викладання повітових училищ; відповідати усно на три запитання на основі програми для учнів міських повітових училищ з російської граматики та арифметики.

Після процесу випробування складався протокол, де зазначався рівень знань, потім підписувався всіма присутніми та штатним наглядачем. Далі направлявся у дирекцію училища та попечителю Київського учбового округу [11, арк. 11].

З архівних матеріалів ми довідуємося, що були й такі особи, які звільнилися від випробувань та читання пробних лекцій [11, арк. 12]. Виокремлювалися особи, які могли бути звільненими від випробувань «в науках» та від читання пробних лекцій, або тільки від наук і навпаки, тільки від читання лекцій.

Звільнені від наук та лекцій були претенденти, що займали посаду вчителів при Міністерстві народної освіти не менше року, а в інших освітніх установах – три роки. «Не професійність» як умова звільнення не давала права на поновлення на посаді. Також особи, що отримали звання домашніх вчителів або виконуючий посаду домашнього вчителя з німецької чи французької мови, або були вчителями відповідних іноземних мов, як в гімназіях, так і повітових училищах [11, арк. 12 зв].

Від випробувань «в науках» звільняли кандидатів, що мають науковий ступінь доктора, магістра чи кандидата та діючих студентів університетів. Звільнялися також претенденти, що з відзнакою закінчили повний курс навчання у навчальних закладах першого розряду, а саме Духовній академії, Головному педагогічному інституті, Військовій академії, Головному артилерійському училищі, Інституті корпусу залізничного зв'язку, Інституті корпусу гірських спеціальностей, Імператорському училищі правознавства. До цього списку входили також учні гімназій Київського учбового округу, що закінчили успішно курс навчання [11, арк. 13].

Особі, що мали наукові ступені були звільнені від перевірки в тих науках, по яких їм присвоєно вчений ступінь, якщо по іншому предмету, то повинні надати посвідчення у своїх знаннях на рівні з іншими кандидатами [11, арк. 13 зв].

Діючі студенти звільняються, якщо вони отримують ступінь студента по предмету, який вивчають. Вихованці Головного педагогічного інституту визначаються без випробувань на посаду старшого чи молодшого вчителя гімназій, дивлячись на те, до чого їх було допущено при виписці з навчального закладу [11, арк. 15].

Закінчення курсів в Духовній академії та отримання вченого ступеня звільняло від випробуванням із словесності, більше того, якщо в академії вони вивчали історію, то могли отримати посади вчителів історії та законознавства. Учні гімназій Київського учбового округу, з успіхом закінчивши курси навчання, призначаються без випробувань вчителями в повітових міських училищах з відмітками в атестатах «очень хороших или отличных». Кандидати, що претендували на звання вчителя, звільнялися від пробних лекцій у випадку, якщо ті, займалися викладанням у нижчих навчальних закладах Київського учбового округу того ж самого предмету, або

мови, з якої вони вирішили бути учителем у вищих. Відгук про успішність з викладання надавалась директором відповідного навчального закладу. Також звільнялися від проведення пробних лекцій особи, що займалися успішним викладанням у освітніх закладах інших учбових округів та установ з того предмету. Успішність викладання повинна була засвідчуватися погоджувальним атестатом, який видавав директор відповідного навчального закладу. До цього списку відносили й кандидатів, що мають звання домашніх вчителів чи займають посаду домашнього вчителя. Самі вивчають у публічних закладах того ж предмету, по якому мають вчене звання [11, арк. 15].

Правила випробування для осіб, які бажали отримати звання вчителя були складені і затверджені Радою університету Св. Володимира. «Правила» надсилалися в усі учбові округи Російської імперії [11, арк. 18, 18 зв.]. Це підтверджується знайденим у документі листом попечителя Санкт-Петербурзького учбового округу, у якому він зазначає, що екземпляр «Вопросов для испытанія...» отримав и приносить велику подяку ректору університету Св. Володимира та попечителю Київського учбового округу [11, арк. 41].

Отже, на основі опрацьованих архівних матеріалів ми прийшли до висновків, що кандидати, які намагалися отримати звання вчителя гімназії чи училища, мали пройти ряд випробувань, які відрізнялися між собою в залежності від того, яка вакантна посада заміщалася, а саме посада молодшого чи старшого вчителя, вчителя гімназії чи вчителя училища. Характерною була наявність відмінностей, що існували в залежності від предмету, який мав у подальшому викладатися. Впливали на випробування, які проходили претенденти на вчителів і їхня колишня наукова чи викладацька діяльність. Вимоги до майбутніх вчителів були досить високими, це все робилося задля того, щоб учні могли отримувати якісні знання. На період 30-40-х рр. XIX ст. державні установи потребували все більше кваліфікованих кадрів. Також такі вимоги щодо вчительських кадрів були пов'язані з політичними змінами царського уряду у сфері освіти, прийняттям нових статутів, за якими ставленики російського самодержавства все більше поглиблювалися у контроль за навчальними закладами всіх рівнів, а особливо під увагу потрапляли ті, хто у них навчався та працював.

Список використаних джерел

1. Борисенко В., Левченко І. Культурно-освітня діяльність громадськості Лівобережної України в 1825-1860 рр. / В. Борисенко, І. Левченко. – Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – с. 106.
2. Милько В. Становлення системи освіти в Україні XIX ст.: до історії створення Харківського, Одеського та Київського навчальних округів (1803-1839) / В. Милько // Історія в школі: Науково-методичний журнал. – 2013. – № 3. – С. 15-18.
3. Милько В. Навчальні округи в Україні у 1835-1860 рр.: деякі особливості системи управління / В. Милько // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 75. – С. 21-23.
4. Самойленко О. Особливості кадрової політики в Ніжинській класичній чоловічій гімназії в XIX – на поч. XX ст. / О. Самойленко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки. – Вип. 1 – Ніжин, 2015. – С. 157-161.
5. Сірополько С. Історія освіти в Україні / С. Сірополько // Підготував Ю. Вільчинський. 2-ге вид. – Львів: Афіша, 2001. – 664 с.
6. Телегуз І. Організаційна трансформація освітньої системи в українських губерніях у першій третині XIX ст. / І. Телегуз // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки: збірник

научних трудов / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 13: Ювілейний випуск до 180-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова. – С. 213-218.

7. Шандра В. До історії створення та діяльності Київського учбового округу в 30-60 рр. XIXст. / В. Шандра // Історико-географічні дослідження в Україні. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1988. – С. 49-55.

8. Шушара Т. История и современность: деятельность киевского учебного округа в XIX – начале XX века / Т. Шушара // Гуманитарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія. – 2013. – Вип. 28(2). – С. 377-382.

9. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 707. – Оп. 5. – Спр. 15.

10. Там само. – Спр. 62.

11. Там само. – Спр. 182.

12. Там само. – Оп. 6. – Спр. 62.

13. Там само. – Оп. 7. – Спр. 82.

14. Там само. – Оп. 21. – Спр. 19.

15. Там само. – Ф. 2162. – Оп. 1. – Спр. 178.

References

1. Borysenko V., Levchenko I. Kul'turno-osvitnia diial'nist' hromads'kosti Livoberezhnoi Ukrainy v 1825-1860 rr. / V. Borysenko, I. Levchenko. – Kyiv: Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova, 2002. – s. 106.

2. Myl'ko V. Stanovlennia systemy osvity v Ukraini KhKh st.: do istorii stvorennia Kharivs'koho, Odes'koho ta Kyivs'koho navchal'nykh okruhiv (1803-1839) / V. Myl'ko // Istoriia v shkoli: Naukovo-metodychnyj zhurnal. – 2013. – № 3. – S. 15-18.

3. Myl'ko V. Navchal'ni okruhy v Ukraini u 1835-1860 rr.: deiaiki osoblyvosti systemy upravlinnia / V. Myl'ko // Hileia: naukovyj visnyk. – 2013. – № 75. – S. 21-23.

4. Samojlenko O. Osoblyvosti kadrovoi polityky v Nizhyns'kij klasychnij cholovichij gimnazii v KhKh – na poch. KhKh st. / O. Samojlenko // Naukovi zapysky Nizhyns'koho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia. Seria: Psykholoho-pedahohichni nauky. – Vyp. 1 – Nizhyn, 2015. – S. 157-161.

5. Siropolko S. Istoriia osvity v Ukraini / S. Siropolko // Pidhotuvav Yu. Vil'chyns'kyj. 2-he vyd. – L'viv: Afisha, 2001. – 664 s.

6. Telehuz I. Orhanizatsiia transformatsiia osvity v Ukraini / I. Telehuz // Naukovyj chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seria 6: Istorychni nauky: sbornyk nauchnykh trudov / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. – Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2015. – Vyp. 13: Yuvileinij vypusk do 180-richchia NPU imeni M. P. Drahomanova. – S. 213-218.

7. Shandra V. Do istorii stvorennia ta diial'nosti Kyivs'koho uchbovoho okruhu v 30-60 rr. KhKhst. / V. Shandra // Istoryko-geohrafichni doslidzhennia v Ukraini. – Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1988. – S. 49-55.

8. Shushara T. Ystoriia y sovremennost': deiatel'nost' kyeveskoho uchbovoho okruhu v XIX – nachale KhKh veka / T. Shushara // Humanitarnyj visnyk Derzhavnoho vyschoho navchal'noho zakladu «Periaslav-Khmel'nyts'kyj derzhavnyj pedahohichnyj universytet imeni H. S. Skovorody». Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia. – 2013. – Vyp. 28(2). – S. 377-382.

9. Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy. – F. 707. – Op. 5. – Spr. 15.

10. Tam samo. – Spr. 62.

11. Tam samo. – Spr. 182.

12. Tam samo. – Op. 6. – Spr. 62.

13. Tam samo. – Op. 7. – Spr. 82.

14. Tam samo. – Op. 21. – Spr. 19.

15. Tam samo. – F. 2162. – Op. 1. – Spr. 178.

Lazorenko V. V., postgraduate of History of Ukraine Faculty of History Education, NPU them. M. P. Dragomanova (Kyiv, Ukraine), k2020192@gmail.com

Process for teacher rank school and college in the 30's. XIX century in the Kiev educational district

The article based on archival materials discussed the process of implementing the «Regulations on school district» and the formation of the Kiev school district. Analyzed the powers of the granted trustees counties and requirements for applicants for teachers' positions in the 1835. Contained the basic innovations that have been

implemented in the issue of teacher training parish, county schools and gymnasiums Left-Bank Ukraine with the adoption of the empire «Rules trial of persons ...» 1839. Submitted detailed description «testing» starting with keeping minutes councils and completing post approval teachers. Considered categories of teachers who were exempted from passing the certification. In the future looks important research question changes in the requirements for teachers between ideological pressure, economic and political changes in the Russian Empire.

Keywords: teaching staff, applicants, rank teacher requirements, school, school, school district.

Лазоренко В. В., аспірантка кафедри історії України факультета історичного образования, НПУ ім. М.П. Драгоманова (Україна, Київ), k2020192@gmail.com

Процес получения звания учителя гимназии и училища в 30-х гг. XIX в. в Киевском учебном округе

В статье на основе архивных материалов рассмотрен процесс внедрения «Положение об учебных округах» и формирование Киевского учебного округа. Проанализированы полномочия, предоставленные попечителям округов и требования к претендентам на учительские должности по состоянию на 1835. Изложены основные нововведения, внедрялись в вопросе подготовки учителей приходских, уездных училищ и гимназий Лесостепеной Украины с утверждением в империи «Правил испытания лиц ...» 1839 г. . Подано подробную характеристику «испытаний» начиная с ведения протокола совета и заканчивая утверждения должности учителя. Рассмотрены категории учителей, которые освобождались от прохождения аттестации. В дальнейшем изучены актуальным взглядом исследование изменений требований к учителям в период идеологического давления, экономических и политических изменений в Российской империи.

Ключевые слова: учительские кадры, претенденты, звание учителя, требования, гимназии, училища, учебный округ.

* * *

УДК 656.2:351.812«18»

Богатчук С. С., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та філософії, Вінницький національний аграрний університет (Україна, Вінниця), svetabogatchuk@ukr.net

ПОВЕРНЕННЯ ЗАЛІЗНИЧНОЇ МЕРЕЖІ ПІД ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Відповідно до наукових та архівних джерел, статистичних даних аналізується один із періодів історії українських земель в складі Російської імперії – друга половина XIX ст., коли відбувається розбудова залізничного транспорту.

Даним дослідженням розглядається процес одержавлення (викуп державою) залізничної мережі з 80-х років XIX ст., коли влада поступово почала ліквідувати приватну монополію на залізницю, що й вплинуло на ефективність їх роботи.

Проаналізовано, що уряд визнав необхідність реорганізації й децентралізації управління залізницями в зв'язку з фінансовим банкрутством залізничних акціонерних товариств.

Будівництво залізничної мережі під контролем держави в кінці XIX ст. особливо вплинуло на розширення її будівництва, а також, розвиток внутрішньої торгівлі, товарного землеробства та збільшення посівних площ.

Наприкінці XIX ст. українська територія була одним із економічно розвинутих регіонів Російської імперії з потужною залізничною мережею.

Ключові слова: залізниця, залізнична мережа, одержавлення.

На основі наукових досліджень, аналізу архівних джерел, статистичних даних дослідження відзначається, що економічний розвиток неможливий без залучення транспорту. В другій половині XIX ст. почала формуватися залізнична мережа, що здешевило й покращило перевезення та збут товарів. Та ефективніше вона запрацювала, коли з 80-х років XIX ст. держава поступово почала ліквідувати приватну монополію на залізницю.

Одним із показників розвитку держави є транспортне сполучення різних її економічних регіонів. Важливе місце займає залізнична мережа, становлення якої в Україні має свої історичні й економічні аспекти.

Метою даної статті є дослідження процесу одержавлення (викуп державою) залізничної мережі

в другій половині XIX ст. та його позитивний вплив на економічний розвиток українських регіонів цього періоду.

Характеризуючи стан наукової розробки проблеми, відзначимо, що тема залізничного будівництва розглядається вченими–істориками вже в кінці XIX ст. Слід назвати В. Верховського, О. Головачова, чії роботи стали істотним внеском в розробку проблеми залізничного будівництва та його одержавлення. Їх праці насичені інформаційним матеріалом, що розширює аналіз даної теми. О. Головачов піддав критиці концесійну систему будівництва залізничної мережі 60–70-х рр. XIX ст. [1; 2].

Фундаментальне дослідження історико–економічного характеру здійснив П. Андрєєв, присвятивши його 25-річчю Південно–Західної залізниці [3]. Важливий фактаж для дослідження даної проблеми міститься у спогадах сучасників, а саме С. Ю. Вітте, який перебуваючи на посаді директора Департаменту залізниць та міністра шляхів сполучення, приділяв увагу покращенню роботи залізничного транспорту, раціонального використання залізничної мережі [4].

Дослідженню цієї проблеми присвячено наукові праці істориків С. Кульчицького, Є. Белінського, які розглядали розвиток залізничної мережі в 70–90-х рр. XIX ст. в зв'язку з промисловим переворотом в Росії та його впливом на економіку України [5; 6].

У монографіях російського історика А. Соловйової подається огляд розвитку залізничного транспорту Росії, в т.ч. України в другій половині XIX ст. [7]. Її праці відзначаються масивною джерельною базою, аналізуючи яку, автор подає загальну характеристику будівництва залізниць в концесійний період та період їх одержавлення.

Чільне місце серед наукових розробок посідають дослідження будівництва окремих залізниць. Так, історик В. Мирончук зробив спробу дати повний та конкретний аналіз передумовам будівництва Катерининської залізниці, розглядаючи історію та розвиток цієї магістралі в кінці XIX – початку XX ст. [8].

Історіографічний огляд проблеми свідчить про необхідність подальшого рівномірного висвітлення питань залізничного будівництва, його контролю з боку держави, бурхливий розвиток різних галузей промисловості.

Будівництво залізничної мережі мало для розвитку української економіки неабияке значення. Ще в 30-х роках XIX ст. новоросійський генерал–губернатор князь М. С. Воронцов переконував уряд у покращанні економічного розвитку з'єднаних залізницями регіонів [9, с. 27].

5 грудня 1865 р. відбулося урочисте відкриття Одесько–Балтської залізниці. Це був перший крок до створення української залізничної мережі. Будівництво залізниць в 60–70-х роках відбувалося за рахунок підприємців та акціонерних товариств, зацікавлених у великих прибутках. Були побудовані Києво–Балтська, Курсько–Київська, Курсько–Харківська–Азовська, Ландварово–Роменська, Донецька залізниці та багато інших залізничних ліній.

Отже, в 60–70-х рр. XIX ст. була створена велика залізнична мережа на українських землях, довжина якої досягла 7335 км.

Залізниці стали швидко, дешево та масово перевозити вантажі в різні українські регіони та порти для подальшого їх транспортування за кордон. З'явилися великі вузлові залізничні транспортні центри: Київ, Харків, Одеса. Більша частина товарної продукції перевозилася саме